

INTRODUCTIE IN DE GESCHIEDENIS VAN DE VROEGMODERNE TIJD

WERKBOEK

COLLEGEJAAR 2010-2011

Samenstelling:

Oscar Gelderblom
David van der Linden
Roger de Peuter
Maarten Prak

Universiteit Utrecht © 2011

INHOUDSOPGAVE

Inleiding	3
Studiewijzer	4
Opbouw van het onderwijs	5
Eindtermen	7
Toetsen	10
De schrijfpdracht	12
Zelfstandige verwerkingsopdrachten	15
Voorbeelden van tentamenvragen	16
<i>Week 1.</i> De crisis van de late Middeleeuwen	17
<i>Week 2.</i> De Renaissance	20
<i>Week 3.</i> De Reformatie	23
<i>Week 4.</i> Europese overzeese expansie	26
<i>Week 6.</i> De godsdienstoorlogen	29
<i>Week 7.</i> Absolutisme	33
<i>Week 8.</i> Wetenschappelijke Revolutie & Verlichting	36
<i>Week 9.</i> Economie in de 18e eeuw	39

INLEIDING

Een nieuwe cursus Introductie Vroegmoderne Tijd

Sinds 2009 wordt een volledig herziene cursus 'Introductie in de geschiedenis van de Vroegmoderne Tijd' gegeven. De afdeling Economische en Sociale Geschiedenis is verantwoordelijk voor de inhoud van de cursus. De opbouw van het studieprogramma is gewijzigd om er voor te zorgen dat studenten die hun werk goed voorbereiden en actief deelnemen aan de colleges een grote kans van slagen voor de cursus hebben. Bijzondere aandacht is er daarnaast voor het analyseren van primaire en secundaire bronnen.

Uitgangspunten van de cursus

- a) Door middel van hoor- en werkcolleges wordt een algemeen overzicht gegeven van de geschiedenis van Europa vanaf de late Middeleeuwen (14e-15e eeuw) tot aan de Franse Revolutie (1789).
- b) In de hoorcolleges wordt een overzicht geboden van de economische ontwikkelingen, maatschappelijke verhoudingen, politiek-militaire gebeurtenissen en ontwikkelingen op het gebied van religie, filosofie, kunst en wetenschap in de vroegmoderne periode.
- c) In de werkgroepen wordt de inhoud van het handboek kritisch bestudeerd. Daarnaast leren studenten bij de bestudering van het tijdvak gebruik te maken van verschillende soorten bronnenmateriaal. Ook worden artikelen gelezen die aspecten van de handboektekst verder uitdiepen, of daar juist een andere visie op geven.
- d) In deze syllabus worden de eindtermen van de cursus zo uitvoerig mogelijk beschreven, zodat docenten en studenten weten welke kennis, inzicht en vaardigheden getoetst worden.

Studievaardigheden

De opbouw van deze vernieuwde cursus Vroegmoderne Tijd is geïnspireerd op de opbouw van de introductiecursus Oudheid. Studenten vinden in het werkboek van de cursus een groot aantal praktische tips om effectief te studeren. Het is aan te raden deze aanwijzingen nogmaals goed te bestuderen.

Evaluatie van de herziene cursus

In het laatste werkcollege zal studenten gevraagd worden om de cursus te evalueren. De op- en aanmerkingen van studenten zullen gebruikt worden bij de herziening van het studieprogramma in de aanloop naar het volgende collegejaar.

Coördinator 'Introductie Vroegmoderne Tijd'

De coördinatie van de cursus 'Introductie Vroegmoderne Tijd' is in handen van de heer R. de Peuter. Voor werkelijk dringende aangelegenheden, zowel inhoudelijk als organisatorisch, kun je bij hem terecht. Hij heeft wekelijks een spreekuur dat uitsluitend bestemd is voor studenten van deze cursus. Je kan hem vinden iedere donderdag van 13.30 tot 14.00, en voor deeltijdstudenten van 17.00 tot 17.30, op Drift 10, kamer 3.07. De coördinator is niet via e-mail te bereiken inzake de cursus 'Introductie Vroegmoderne Tijd'. Ervaring leert overigens dat je doorgaans alle informatie die je als student behoeft, zélf in dit werkboek of in de studiegids kunt vinden.

STUDIEWIJZER

De met *** gemarkeerde opdrachten dienen te worden ingeleverd tijdens het hoorcollege. Deze opdrachten zullen worden behandeld tijdens het eerste werkcollege. De overige opdrachten worden ingeleverd bij de docent aan het begin van het tweede werkcollege.

Week	Onderwerp	Grondig bestuderen	Inleveren
1	De crisis van de late Middeleeuwen	Noble, Hf. 11 Artikel Routt Artikel Bavel en Van der Zanden	Opdracht 1*** Opdracht 2 Opdracht 3
2	De Renaissance	Noble, Hf. 12 Fragmenten Bocaccio Tabellen Carmichael, Goldthwaite en Molho	Opdracht 1*** Opdracht 2*** Opdracht 3
3	De Reformatie	Noble, Hf. 12, pp. 337-343 Noble, Hf. 14 Diefendorf, Hf. 7, pp. 107-118 Afbeeldingen Luther	Opdracht 1*** Opdracht 2*** Opdracht 3*** Opdracht 4 Opdracht 5
4	Europese overzeese expansie	Noble, Hf. 13 Noble, Hf. 16, pp. 463-470 Egodocumenten VOC Artikel McCants	Opdracht 1*** Opdracht 2*** Opdracht 3 Opdracht 4 Opdracht 5 (<i>bronanalyse</i>)
5	TENTAMEN		
6	De godsdienstoorlogen	Noble, Hf. 15 Kaplan, Hf. 6, pp. 144-171	Opdracht 1*** Opdracht 2*** Opdracht 3 Opdracht 4 <i>Opzet paper</i>
7	Absolutisme	Noble, Hf. 16, pp. 442-463 Noble, Hf. 18, pp. 508-516 en 522-528 Mémoires Lodewijk XIV Petition of Right Grand Remonstrance Prak, Hf. 6, pp. 86-96	Opdracht 1*** Opdracht 2*** Opdracht 3 Opdracht 4
8	Wetenschappelijke Revolutie & Verlichting	Noble, Hf. 17 Noble, Hf. 18, pp. 498-508 Fragmenten Pepys Fragmenten Voltaire Artikel Kloek	Opdracht 1*** Opdracht 2*** Opdracht 3 Opdracht 4 Opdracht 5 <i>Eerste versie paper</i>
9	Economie in de 18e eeuw	Noble, Hf. 18, pp. 516-522 Artikel Eltis en Engerman Artikel Inikori	Opdracht 1*** Opdracht 2*** Opdracht 3
10	TENTAMEN		<i>Herziene versie paper</i>

OPBOUW VAN HET ONDERWIJS

Inleiding

Het onderwijs van de cursus Vroegmoderne Tijd valt uiteen in twee delen: een wekelijks hoorcollege van twee uur, en wekelijks twee werkcolleges van ieder twee uur. Dit *Werkboek* bevat een overzicht van en een toelichting bij het materiaal dat voor de colleges moet worden bestudeerd én de opdrachten die ter voorbereiding gemaakt moeten worden. De tijd die nodig is om de colleges voor te bereiden, de colleges bij te wonen en de stof voor het tentamen te leren, is gemiddeld genomen **20 uur per week**. *Om studenten te helpen bij het plannen van hun werk wordt bij opdrachten de verwachte tijdsbesteding (inclusief het lezen van teksten) aangeduid.*

Hoorcolleges: een overzicht van de geschiedenis

Het programma omvat acht hoorcolleges. Tijdens de hoorcolleges worden de belangrijkste aspecten van de Europese geschiedenis in de periode 1300-1800 aan de orde gesteld. De lijn van de colleges volgt het handboek. Om de colleges met vrucht te volgen moeten de opgegeven gedeelten van het handboek vóór het college bestudeerd worden. Deze voorbereiding wordt vergemakkelijkt door het maken van opdrachten.

Merk op dat het handboek een beknopt overzicht biedt. Daarom zal tijdens het hoorcollege dieper op bepaalde aspecten van de stof worden ingegaan. Zo nodig worden andere visies dan die in het handboek zijn verwerkt, nader toegelicht. Tijdens de colleges wordt ook visueel materiaal vertoond. De gehele stof van de hoorcolleges behoort tot de tentamenstof.

Werkcolleges: verdiepen en werken met bronnen

Om studenten inzicht te bieden in historische debatten over de geschiedenis van de vroegmoderne periode wordt in de werkcolleges een beperkt aantal wetenschappelijke artikelen over aspecten van deze periode bestudeerd. Daarnaast leren studenten door het maken van opdrachten tijdens de werkgroepen hoe ze verschillende soorten bronnen (afbeeldingen, grafieken, kaarten, tabellen, teksten, etc.) kunnen gebruiken om historische gebeurtenissen en ontwikkelingen te analyseren. Ten slotte is er voor de studenten gelegenheid om vragen te stellen naar aanleiding van de hoorcolleges en de opdrachten die zij over de stof gemaakt hebben.

Opdrachten maken

Het handboek van Noble biedt studenten allerlei aanknopingspunten voor een zelfstandige verwerking van de stof. De stof is overzichtelijk ingedeeld, de auteurs geven chronologieën, definities van kernbegrippen en samenvattingen, en op de website van de uitgever is aanvullend studiemateriaal beschikbaar (zelfs als app voor de iPhone beschikbaar). Dit laatste is echter een fopspeen. Wie wat wil leren moet het *zelf* doen, dus ook zelf een uittreksel maken, hoe saai dat af en toe ook is. Uitgangspunt bij de vormgeving van de cursus is dat studenten al deze hulpmiddelen zelfstandig gebruiken. Om hun kennis nader te ordenen en hun inzicht in de materie te vergroten, wordt in de werkgroepen gedoceerd op basis van een aantal verwerkingsopdrachten.

Om ervoor te zorgen dat studenten goed voorbereid op de hoor- en werkcolleges verschijnen, moeten zij deze opdrachten maken en voorafgaand aan de colleges inleveren. De deadlines voor inleveren (hetzij voorafgaand aan het hoorcollege, hetzij voorafgaand aan het tweede werkcollege) worden in de studiewijzer en bij de beschrijving van afzonderlijke collegeweken gegeven. Werkgroepdocenten controleren of hun studenten de

opdrachten naar behoren gemaakt hebben. De opdrachten helpen bij het voorbereiden van de hoorcolleges en ze zijn vervolgens het uitgangspunt van de werkgroepbijeenkomsten. *Houd zelf daarom altijd een kopie van de gemaakte opdrachten.*

Voor **voltijdstudenten** geldt dat wie zijn werk niet of onvoldoende inlevert, kan worden uitgesloten van deelname aan de toetsen. Ook het bijwonen van de werkcolleges is verplicht. Afwezigheid is éénmaal in de cursus mogelijk, maar alleen met opgaaf van geldige redenen. Van de student wordt verwacht zich in geval van afwezigheid altijd af te melden (telefonisch of per e-mail) bij de werkgroepdocent. Bij veelvuldige afwezigheid (zeker zonder afmelding) kan de student worden uitgesloten van deelname aan de toetsen.

Voor **deeltijdstudenten** is het wekelijks maken van opdrachten niet verplicht. Het is wel van belang zich te realiseren dat de stof van de opdrachten tot de tentamenstof van de eindtoets behoort. Wie in de loop van de cursus een opdracht niet heeft kunnen maken, moet dus wel zorgen tegen het eind van de cursus tijdig in de lacune te voorzien.

Cursusmateriaal

Het verplichte studiemateriaal voor deze cursus omvat vier onderdelen:

1. Thomas F.X. Noble, Barry Strauss, e.a., *Western Civilization Beyond Boundaries*. (6e druk, Boston en New York, 2008), hoofdstukken 11 tot en met 18.
[ISBN-10: 049589790, ISBN-13: 9780495897903]
2. De Reader 'Introductie Vroegmoderne Tijd, collegejaar 2010/11' bevat bronnen en moderne wetenschappelijke literatuur, die voor de werkcolleges dienen te worden bestudeerd.
3. Het Werkboek 'Introductie Vroegmoderne Tijd, collegejaar 2010/11' bevat een gedetailleerde beschrijving van de cursus en de opdrachten die ter voorbereiding van hoor- en werkcollege moet worden bestudeerd.
4. H. Kinder en W. Hilgemann, *Sesam Atlas bij de Wereldgeschiedenis. Deel 1: Van Prehistorie tot Franse Revolutie* (4e herziene druk, Baarn, 2007).
[ISBN-10: 9055745650, ISBN-13: 9789055745654]

Hulpmiddelen

Ieder hoofdstuk van het handboek beschikt over een digitale leeromgeving met een uitgebreid assortiment aan studiemateriaal, zoals leerdoelen, studievragen, samenvattingen, interactieve kaarten, multiple choice-tests en zogenaamde 'flashcards'. Dit studiemateriaal kan zelfstandig gebruikt worden en wordt van harte aanbevolen.

Het studiemateriaal van het *Online Study Center* is te vinden via een aparte link op www.cengage.com/history/noble/westciv6e. Kies het te bestuderen hoofdstuk, en maak gebruik van de verschillende opgaven, zoals *flashcards* om de belangrijkste termen uit iedere week te oefenen. Ook te downloaden als app voor je iPhone.

Gedetailleerde kennis van de kaart van Europa is nodig (en wordt ook op het tentamen getoetst). Men wordt geacht in het bezit te zijn van een goede historische atlas met index. Voor de studie geschiedenis is de *Sesam Atlas* (2 delen) verplicht. Het gebruik van andere historische atlassen is niet verplicht, maar wel aan te raden. Een goede aanvulling op de *Sesam Atlas* is bijvoorbeeld de *Westermann Grosser Atlas zur Weltgeschichte*. Daarnaast kan een goed woordenboek de voorbereiding een stuk eenvoudiger maken.

EINDTERMEN

Kennis en inzicht

Aan het einde van de cursus zijn studenten in staat om de belangrijkste historische ontwikkelingen in Europa tussen 1300 en 1800 te beschrijven en te verklaren. De verworven kennis en inzicht hebben betrekking op drie themagebieden.

Staatsvorming

1. Studenten kennen de politieke uitgangspositie van de belangrijkste Europese staten aan het einde van de Middeleeuwen (1300-1500).
2. Studenten kunnen het ontstaan van fiscaal-militaire staten beschrijven in termen van militaire ontwikkelingen en in termen van veranderingen in de overheidsfinanciën.
3. Studenten kunnen uitleggen welke rol conflicten tussen staten speelden in het Europese staatsvormingsproces.
4. Studenten kunnen uitleggen in welke mate in verschillende Europese staten de macht van de centrale overheid was ingeperkt door (a) de organisatie van het staatsbestel; (b) de formele of informele invloed van adel, geestelijkheid en burgerij; en (c) de meer of minder onafhankelijke positie van afzonderlijke gebiedsdelen.
5. Studenten kunnen uitleggen welke invloed meer of minder vergaande kerkhervormingen op het staatsvormingsproces hadden.
6. Studenten zijn in staat om de positie van tien belangrijke staten in het internationale politieke krachtenveld voor 1800 te bepalen. De staten zijn: Frankrijk, Spanje, Engeland/Groot-Brittannië, Oostenrijk-Hongarije, Brandenburg-Pruisen, het Osmaanse Rijk, Rusland, Zweden, de Republiek, en de Italiaanse stadstaten.
7. Om ontwikkelingen in tijd en ruimte te kunnen plaatsen kennen studenten de namen van de volgende negen vorstenhuizen: Valois, Bourbon, Habsburg, Oranje-Nassau, Tudor, Stuart, Hannover, Hohenzollern, Romanov. Ook kunnen ze in algemene termen hun betekenis voor de politieke geschiedenis van Europa voor 1800 duiden.

Sociaal-economische ontwikkelingen

1. Studenten kennen de economische en sociale uitgangspositie van de belangrijkste Europese staten aan het einde van de Middeleeuwen (1300-1500).
2. Studenten kunnen beschrijven hoe de Europese bevolking zich ontwikkelde in de periode van 1000 tot 1800. Ze kunnen uitleggen welke rol ziekte, oorlog, migratie, huwelijk en voortplanting speelden bij veranderingen in de omvang en samenstelling van de bevolking.
3. Studenten kunnen beschrijven in welke delen van Europa – en in welke mate – traditionele landbouweconomieën plaatsmaakten voor een marktgeoriënteerde samenleving.
4. Studenten kunnen uitleggen hoe en in welke mate veranderingen in organisatie en technologie in landbouw, nijverheid en handel bijdroegen aan productiviteitsgroei in deze sectoren.
5. Studenten kunnen continuïteit en verandering in maatschappelijke verhoudingen in Europa tussen 1300 en 1800 schetsen op basis van verschillen in macht en welvaart tussen bevolkingsgroepen en landen.
6. Studenten kunnen uitleggen hoe en in welke mate schaalvergroting en geografische uitbreiding van de handel leidde tot verschuiving van de economische machtsbalans binnen en buiten Europa.
7. Studenten kunnen uitleggen welke veranderingen tussen 1500 en 1800 optraden in

het consumptiepatroon van de Europese bevolking. Ze kennen de geografische en sociale verspreiding reikwijdte van deze veranderingen.

8. Studenten kunnen uitleggen welke middelen vroegmoderne steden en staten gebruikten om hun eigen economie te stimuleren. Ze kennen de kracht en zwakte van deze initiatieven.
9. Studenten kunnen de sociaal-economische ontwikkeling in vroegmodern Europa in verband brengen met exogene factoren zoals klimaat, ziekte, oorlog, religie, wetenschappelijke ontwikkelingen en de Verlichting.
10. Studenten kunnen uitleggen in welke mate er in Europa voor de Industriële Revolutie sprake was van economische groei.
11. Studenten kennen de betekenis van de volgende termen: Zwarte Dood, inkomensverdeling, levensstandaard, urbanisatie, prijsrevolutie, reële lonen, agrarische productiviteit, gilden, proto-industrie, Atlantische economie, driehoekshandel, Europese expansie, mercantilisme, *enclosures*.

Cultureel-mentale ontwikkelingen

1. Studenten kunnen uitleggen welke politieke, economische en culturele ontwikkelingen tot de Renaissance in Europa leidden. Ze kennen de verschillen en overeenkomsten in het werk van kunstenaars in Noord- en Zuid-Europa.
2. Studenten kunnen uitleggen waar en wanneer de Reformatie in Europa plaatsvond. Zij kunnen uitleggen welke religieuze, culturele, sociale, economische en politieke factoren bijdroegen aan het al dan niet slagen van de kerkhervormingen.
3. Studenten kennen de belangrijkste inhoudelijke verschillen in de geloofsleer van Luther, Calvijn en de katholieke kerk.
4. Studenten kunnen uitleggen welke veranderingen in wetenschappelijk denken ten grondslag lagen aan de Wetenschappelijke Revolutie in vroegmodern Europa.
5. Studenten kunnen op basis van de inhoud van het gedachtegoed van de Verlichting én de sociale en geografische verspreiding van deze ideeën uiteenzetten in hoeverre de Verlichting tot een omslag in het wereldbeeld van de Europese bevolking leidde.
6. Studenten kennen de betekenis van de volgende kernbegrippen: individualisme, humanisme, reformatie, contra-reformatie, Wetenschappelijke Revolutie, scepticisme, Verlichting en anti-Verlichting
7. Studenten kennen de betekenis van de volgende personen voor de geschiedenis van mentaliteit en cultuur van vroegmodern Europa: Machiavelli, Van Eyck, Erasmus, Luther, Calvijn, Karel V, Filips II, Ignatius de Loyola, Bacon, Descartes, Spinoza, Voltaire, Diderot, Montesquieu.

Vaardigheden

In de cursus Vroegmoderne Tijd wordt studenten geleerd om kwalitatieve en kwantitatieve bronnen te gebruiken in historische analyses. Deze vaardigheden hebben betrekking op de volgende aspecten:

1. Studenten kunnen in een wetenschappelijk betoog de probleemstelling aanwijzen en uiteenzetten op welke wijze de auteur(s) deze door gebruik van theorie, primaire en secundaire bronnen uitwerken.
2. Studenten zijn in staat om in een helder geschreven opstel op basis van een beperkte hoeveelheid bronnenmateriaal een probleemstelling uit te werken.
3. Studenten zijn in staat informatie uit eenvoudige grafieken en tabellen samen te vatten en kritisch te interpreteren.
4. Studenten zijn in staat informatie uit landkaarten samen te vatten en kritisch te interpreteren.

5. Studenten zijn in staat schilderijen, spotprenten en ander beeldmateriaal te beschrijven en in hun historische context te plaatsen.
6. Studenten zijn in staat eenvoudig primair bronnenmateriaal te lezen en te interpreteren in hun historische context.

TOETSEN

Beheersing van de stof van de cursus Vroegmoderne Tijd wordt op drie momenten getoetst.

TOETS 1. In week 5 vindt het eerste tentamen plaats over de stof van de eerste vier collegeweken. Deze stof omvat de inhoud van de eerste vier hoorcolleges, alle gelezen teksten, bestudeerde bronnen en gemaakte opdrachten. Aan de hand van begripsvragen, bronnenvragen, essayvragen, en overzichtsvragen zullen zowel je historische feitenkennis als je inzicht in de achtergronden en ontwikkelingen van de vroegmoderne tijd getoetst worden. Op pagina 16 van dit werkboek staan enkele voorbeelden van tentamenvragen. Bij alle vragen is het de bedoeling dat je in heldere taal in je eigen bewoordingen de juiste historische kennis en verbanden duidelijk weergeeft.

TOETS 2. In week 10 vindt het tweede tentamen plaats over de stof van de collegeweken 6 t/m 9. De stof omvat net als bij het eerste tentamen de inhoud van de hoorcolleges, alle gelezen teksten, bestudeerde bronnen en gemaakte opdrachten. Merk wel op dat voor een goede beantwoording van de tentamenvragen de stof uit de eerste vier collegeweken wel van belang is. De godsdienstoorlogen vallen bijvoorbeeld niet te begrijpen zonder gedegen kennis van de Reformatie. De gang van zaken is verder identiek aan die bij het eerste tentamen.

De twee tentamens zullen in de avonduren plaatsvinden. Precieze tijd en plaats worden bekendgemaakt tijdens en op de website van de Opleiding Geschiedenis:

<http://www.let.uu.nl/geschiedenis/>

TOETS 3. Aan het einde van week 8 (tijdens het tweede werkcollege) leveren alle studenten een paper in. Het doel van dit paper is het leren schrijven van een korte verhandeling op basis van origineel bronnenmateriaal. Na een voorlopige beoordeling van het paper door de werkgroepdocent herschrijven studenten hun paper op basis van de opmerkingen en suggesties van hun docent. Een definitieve versie van het paper wordt ingeleverd voorafgaand aan het tweede tentamen.

Eindresultaat. Het resultaat van het eerste tentamen vormt 40 procent van het eindcijfer, het tweede tentamen weegt eveneens mee voor 40 procent. Het paper ten slotte vormt 20 procent van het eindcijfer. Een student is geslaagd voor de cursus als het eindcijfer (= het gemiddelde van de drie deeltaetsen) ten minste een 5,5 is. Voor de werkcolleges dien je wekelijks de opdrachten in het *Werkboek* schriftelijk voor te bereiden. Voor voltijdstudenten geldt dat wie zijn werk niet of onvoldoende inlevert, kan worden uitgesloten van deelname aan de toetsen.

Herkansing. Omdat er meerdere 'toetsmomenten' zijn, is de mogelijkheid tot herkansing van een onvoldoende eindcijfer beperkt. De regel op dit moment is, dat wanneer het eindcijfer tussen de 4,0 en 5,4 uitvalt, je recht hebt op herkansing van één van de beide tentamens. De ondergrens van 4,0 is onder voorbehoud van een eventuele wijziging hiervan door de universiteitsraad.

Uitslagen. De resultaten van het tentamen worden binnen twee weken na de toetsing bekendgemaakt op WebCT. Hier worden uiteindelijk ook de eindcijfers voor de gehele

cursus bekendgemaakt. Voor vragen omtrent het tentamen kan je na afloop van de cursus op een nog vast te stellen spreekuur terecht bij de coördinator van de cursus, de heer R. de Peuter.

Tentamendata. De tentamens vinden plaats op de volgende data.

Tentamen 1: 10 maart 2011

Tentamen 2: 14 april 2011

Hertentamen: 10 mei 2011

DE SCHRIJFOPDRACHT

Achtergrond. Eén van de *kernvaardigheden* die studenten zich eigen dienen te maken in de opleiding geschiedenis is het schrijven van wetenschappelijke teksten op basis van een analyse van primair en secundair bronnenmateriaal. De cursus Introductie Vroegmoderne Tijd levert een bijdrage aan de verwezenlijking van dit leerdoel door studenten een kort paper van 2.500 woorden te laten schrijven op basis van een kant-en-klare selectie van bronnenmateriaal. Door het aanleveren van dit basismateriaal kunnen studenten zich concentreren op de analyse van de bronnen en de rapportage van die analyse.

Onderwerp. De werkgroepdocent kiest het onderwerp waarover studenten hun paper schrijven. Studenten krijgen van hun docent over dit onderwerp een verzameling primaire en secundaire bronnen van kwalitatieve en kwantitatieve aard om mee te werken. Natuurlijk staat het studenten vrij om aanvullend bronnenmateriaal te verzamelen.

Begeleid schrijven. Om studenten te helpen bij het schrijven wordt in diverse werkgroepbijeenkomsten aandacht besteed aan de schrijfopdracht. In *week 2* wordt de opdracht, inclusief het te gebruiken bronnenmateriaal, geïntroduceerd. Studenten bestuderen de bronnen en leveren in *week 4* een bronnenanalyse in (opdracht 5 uit de reader). De bronnenanalyse wordt deze week met de hele groep besproken. In diezelfde week 4 bespreekt de werkgroepdocent het formuleren van een onderzoeksvraag en de opbouw van een wetenschappelijk betoog. In *week 6* leveren studenten een probleemstelling en een opzet van hun paper in. In *week 7* bespreekt de werkgroepdocent de gemaakte opzetten. Studenten leveren vervolgens in *week 8* hun paper in. De docent geeft een voorlopige individuele beoordeling met aanduiding van verbeterpunten in *week 9*. Na verwerking van dit commentaar wordt het definitieve paper (met zichtbaar gemaakte verbeteringen) ingeleverd in *week 10*.

Criteria. Omdat alle studenten met dezelfde basisgegevens werken is een uniforme beoordeling van hun papers mogelijk. Hieronder vind je een checklist van criteria, die handig zijn bij het schrijven van het essay, en die docenten zullen hanteren bij het beoordelen van de essays. Vraag je dus af: voldoet mijn tekst (zowel de eerste versie als de eindversie) aan de onderstaande criteria?

I. Algemene criteria

- Houd je aan een maximum van ca. 2.500 woorden, exclusief noten, titelpagina, grafieken, etc. (de marge is 10%, oftewel 250 woorden).
- Zorg voor een titelblad met daarop een pakkende titel, maar vermeld ook je naam, studentnummer, werkgroep, cursustitel en naam van de werkgroepdocent.
- Hanteer een regelafstand van 1,5.
- Gebruik correct Nederlands. Voor de eindversie geldt: 5 taalfouten = 1 punt aftrek; 10 taalfouten 2 punten aftrek; en 15 taalfouten = onvoldoende.
- Zorg voor correcte annotatie, volgens de richtlijnen van de *Onderzoekgids Geschiedenis* (zie www.onderzoekgids.nl)
- Houd je aan de deadline.

II. Structuur & compositie

- Titel: is er een pakkende hoofdtitel met verklarende ondertitel?
- Is er een evenwichtige hoofdstukverdeling?

- Tussenkopjes: dekken de tussenkoppen de lading?
- Is er een logische alineaverdeling?
- Vormen de inleiding en de conclusie samen een logisch geheel? Zijn alle vragen gesteld in de inleiding in de conclusie beantwoord?

III. Inleiding

- Wordt er op een uitnodigende manier duidelijk gemaakt waar de tekst over gaat?
- Wordt de lezer aan het begin van het essay (bijvoorbeeld met een anekdote of citaat) tot verder lezen geprikkeld?
- Zijn de probleemstelling (en deelvragen) concreet en helder geformuleerd?
- Wordt duidelijk gemaakt op basis van welke literatuur en/of bronnen een antwoord wordt geformuleerd op de probleemstelling?
- Wordt de (wetenschappelijke) relevantie van het onderwerp aangegeven?
- Wordt de probleemstelling ingebed in de wetenschappelijke (historiografische) discussie?

IV. Betoog

- Sluit de hoofdstukindeling logisch aan op de probleemstelling? Oftewel: worden in het betoog de hoofd- en deelvragen op een logische volgorde gepresenteerd en beantwoord?
- Is het betoog analytisch, en niet alleen maar beschrijvend?
- Is er een duidelijk verschil tussen de mening van de auteur en de mening van de auteurs van de gebruikte secundaire literatuur? (Is het altijd duidelijk wie er aan het woord is?)
- Is er op een effectieve manier gebruik gemaakt van citaten, en worden de citaten goed ingeleid?
- Volgen de conclusies van de auteur logisch uit de gepresenteerde voorbeelden (bronnen en literatuur)?
- Is de argumentatie theoretisch onderbouwd?
- Blijft het betoog relevant voor de beantwoording van de vraagstelling?
- Heeft de auteur de denkstappen genoeg expliciet gemaakt voor de lezer?

V. Conclusie

- Geeft de conclusie een goed antwoord op de vraagstelling uit de inleiding?
- Volgt de conclusie logisch uit het betoog (geen nieuwe informatie)?
- Geeft de conclusie een reflectie op het eigen onderzoek (methode, theorie, literatuur en bronnen)?
- Wordt het essay op een mooie manier afgerond?

VI. Stijl

- Is de toonzetting afgestemd op de (intelligente) lezer van een kwaliteitskrant (HBO/WO-niveau)?
- Wordt er te veel voorkennis verondersteld?
- Dienen begrippen, personen of instituties meer uitgelegd te worden?
- Zijn er veel voorkomende taalfouten? Denk aan spelling, grammatica en interpunctie.
- Is de stijl helder en wetenschappelijk? Let vooral op heldere zinsconstructies; signaal- en voegwoorden om zinnen te verbinden; afwisseling in zinslengtes; afwisseling in vertelperspectief (gebruik af en toe anekdotes en citaten); en schrijftaal in plaats van spreektaal.

VII. Bibliografie en brongebruik

- Zijn de gebruikte bronnen en literatuur wetenschappelijk verantwoord, relevant, zo recent mogelijk, en verschillend van vorm (zowel primair als secundair, boek, artikel, afbeeldingen, tabellen, enz.)?
- Zijn alle bronnen, literatuur, illustraties, grafieken, etc. geannoteerd?
- Staan de voetnoten op de juiste plaats?
- Zijn de voetnoten correct weergegeven (volgens de onderzoeksgids geschiedenis)?
- Is er correct geciteerd (geen plagiaat)?

ZELFSTANDIGE VERWERKINGSOPDRACHTEN

De meeste opdrachten in het werkboek zijn opdrachten waarbij kennis wordt toegepast om inzicht te verwerven in de complexe politieke, economische, sociale en culturele geschiedenis van vroegmodern Europa. Er wordt minder aandacht besteed aan de verwerking van basiskennis. Belangrijke jaartallen, personen en begrippen worden echter wel degelijk getentamineerd. Daarom is hieronder een drietal zelfstandige verwerkingsopdrachten opgenomen. Deze opdrachten kunnen elke week gebruikt worden om de eigen bestudering van de stof te structureren.

Opdracht I. Jaartallen

Bestudeer de chronologie die is samengesteld door de schrijvers van het handboek. Meestal worden tussen de vijftien en twintig gebeurtenissen genoemd. Reduceer dit aantal tot tien (10) en beredeneer je keuze. Natuurlijk kun je ook jaartallen opnemen die niet door de auteurs genoemd zijn.

Opdracht II. Personen

Bestudering van het optreden van individuele personen kan de complexe geschiedenis van Europa vóór 1800 inzichtelijker maken. Maar natuurlijk zijn sommige personages belangrijker dan anderen.

- a) Maak een lijst van alle historische personen die in het hoofdstuk en het aanvullende leesmateriaal genoemd worden.
- b) Groepeer de namen van deze personen naar een van de drie hoofdthema's van het college: staatsvorming, economische ontwikkeling, veranderingen in cultuur en mentaliteit.
- c) Bepaal welke personen onmisbaar zijn voor een goed begrip van de politieke, sociaal-economische en culturele geschiedenis die in de gelezen stof behandeld wordt.

Opdracht III. Begrippen

Deze opdracht kan gemaakt worden aan het eind van iedere collegeweek. De auteurs van het handboek definiëren zelf een aantal kernbegrippen. Dit zijn niet noodzakelijkerwijs dezelfde begrippen als die door je hoor- en werkcollegedocenten centraal gesteld worden.

- a) Herlees je hoorcollege-aantekeningen en bepaal welke de belangrijkste begrippen waren. Gebruik je aantekeningen en gelezen teksten om deze begrippen te definiëren.
- b) Doe hetzelfde met de behandelde stof in de werkgroepen.

VOORBEELDEN VAN TENTAMENVRAGEN

De tentamens zijn opgebouwd uit vier typen vragen: 1) een reeks begrippen waarvoor een definitie gegeven dient te worden; 2) een stelling die verdedigd of weerlegd kan worden; 3) enkele vragen over een bron (een tekstfragment, afbeeldingen, grafiek, tabel enz.); en 4) een overzichtsvraag over bredere ontwikkelingen. Hieronder volgen voorbeelden van deze vragen.

Begripsvraag

Bespreek beknopt maar zo nauwkeurig mogelijk de datering, inhoud en het historisch belang van onderstaande begrippen (circa 100 woorden per begrip).

- Cuius regio, eius religio
- Medici
- Driehoekshandel
- Vrede van Westfalen
- Glorious Revolution

Essayvraag

Lees de volgende stelling:

“De Reformatie was het gevolg van het falen van de katholieke kerk.”

Verdedig of weerleg deze stelling met ten minste drie argumenten, en werk deze zo nauwkeurig en volledig mogelijk uit.

Bronnenvraag

Bestudeer de afbeelding en beantwoord zo precies mogelijk de volgende vragen:

- Uit welke periode dateert deze afbeelding?
- Beschrijf zo precies mogelijk welke drie bevolkingsgroepen worden afgebeeld.
- Welke boodschap wilde de tekenaar met deze afbeelding overbrengen?
- Hoe waarheidsgetrouw is de voorstelling van zaken gegeven door de tekenaar? Licht je antwoord toe.

Overzichtsvraag

- Stel: je moet een paper schrijven over de Europese expansie. Welke drie hoofdthema's zou je in dit paper aan de orde stellen? Beargumenteer je keuze,
- Beschrijf voor elk van de drie thema's gekozen bij vraag a) zo precies mogelijk welke kennis en welk inzicht je aan de lezer wil overdragen.

WEEK 1. DE CRISIS VAN DE LATE MIDDELEEUWEN

Inleiding

Tussen 1000 en 1300 was de Europese economie spectaculair gegroeid. De bevolking was naar schatting gestegen van 30 tot omstreeks 80 miljoen. Het aantal steden, en hun inwonertal, was navenant toegenomen. De Europeanen hadden het bovendien goed. Hun dieet, om het bij één voorbeeld te houden, bevatte veel vlees, een teken van welvaart. Het handboek meent dat Europa omstreeks 1300 overbevolkt was geraakt, maar daarover zijn de historici het niet eens. De epidemieën die in de volgende halve eeuw Europa teisterden, waren misschien wel een geval van domme pech: een nieuwe ziekte, waar geen kruid tegen gewassen was. Zeker is dat de Zwarte Dood, die in 1348 en volgende jaren toesloeg, en een derde tot de helft van de bevolking ombracht, de gehele samenleving ontwrichtte. Dat het niet louter een overbevolkingsprobleem was, blijkt wel uit het feit dat het zo'n anderhalve eeuw duurde voor Europa zich enigszins hersteld had van de klap.

Deze periode direct na de Zwarte Dood staat bekend als de "laatmiddeleeuwse crisis" en zorgde voor een aantal belangrijke verschuivingen. De landen rondom de Noordzee, die relatief weinig getroffen waren door de pest, konden hun positie versterken. Steden als Brugge, en later Antwerpen, gingen de handel in Noord-Europa domineren. Na Italië werden de Lage Landen het meest verstedelijkte gebied van Europa. Ook de landbouw, nog altijd veruit de belangrijkste sector van de economie, had zich in deze streken sterk ontwikkeld en was veel commerciëler geworden.

Naast deze economische ontwikkelingen veranderde de politieke kaart van Europa. Er vormden zich nieuwe staten, zoals Polen-Litouwen en Moscovië in het oosten, en Spanje in Zuid-Europa. Vorsten reorganiseerden het bestuur, om door middel van meer centralisatie de crisis effectiever tegemoet te treden, en intussen ook hun eigen macht te vergroten, ten koste van de adel (zie verder week 7).

Zo werd de basis gelegd voor een aantal ontwikkelingen die in de rest van de vroegmoderne periode het aanzien van Europa zouden veranderen: de uitbreiding van de kapitalistische markteconomie die het materiële bestaan op z'n kop zette, de consolidatie van de staat en de militaire revolutie die de politieke verhoudingen in Europa fundamenteel wijzigden, en ten slotte de breuk in de Katholieke Kerk die voor een ware culturele revolutie zou zorgen. Deze algemene ontwikkelingen zullen in het hoorcollege uitvoeriger aan bod komen.

Bestudeer

1. Noble, *Western Civilization*, hoofdstuk 11, pp. 294-311 en 314-319 (6e editie), pp. 326-339 en 344-349 (5e editie)
2. Reader: David Routt, 'The Economic Impact of the Black Death', *EH.Net Encyclopedia* (2010), <http://eh.net/encyclopedia/article/Routt.Black.Death>.
3. Reader: Bas van Bavel en Jan Luiten van Zanden, 'The jump-start of the Holland economy during the late-medieval crisis, c.1350-c.1550', *Economic History Review*, 57:3 (2004), pp. 503-532.

Lever in bij de werkgroepdocent

- Opdracht 1 voor aanvang van het hoorcollege (bespreking in werkcollege 1).
Opdracht 2 voor aanvang van werkcollege 2 (bespreking in werkcollege 2).
Opdracht 3 voor aanvang van werkcollege 2 (bespreking in werkcollege 2).

WERKCOLLEGE 1

Opdracht 1. Europa's economie en samenleving in de 15e eeuw (5 uur)

In kort bestek wordt in het handboek uiteengezet hoe de Europese economie en samenleving zich tussen 1300 en 1500 ontwikkelden. Om structuur in deze complexe materie aan te brengen, vat je de tekst samen in een schema. Dit schema omvat de demografische, economische, sociale en politieke ontwikkeling van zes gebieden.

- I. *Demografie*: Hoe ontwikkelde de bevolking zich tussen 1300 en 1500? Wat veroorzaakte de stijging en daling van geboortes en sterfte?
- II. *Economie*: Welk aandeel hadden landbouw, nijverheid en handel in de Europese economie? Welke kwalitatieve en kwantitatieve veranderingen vonden plaats in deze sectoren tussen 1300 en 1500?
- III. *Sociale verhoudingen*: Wie waren rijk en wie waren arm in deze samenlevingen? Veranderde de samenstelling van de groepen armen en rijken tussen 1300 en 1500? Welke positie hadden minderheden in deze samenlevingen?
- IV. *Politiek*: Op welke wijze probeerden centrale overheden macht uit te oefenen over hun onderdanen en gebiedsdelen? Nam deze macht toe in de periode tussen 1300 en 1500?

Hieronder vind je de structuur van het schema. Als handreiking zijn de tekstpassages aangeduid (6e editie) waaruit geput kan worden bij de uitwerking.

	<i>Demografie</i>	<i>Economie</i>	<i>Sociale verhoudingen</i>	<i>Politiek</i>
Engeland pp. 294-296, 301-311				
Frankrijk pp. 294-296, 301-311				
Heilige Roomse Rijk pp. 301-310, 317-318				
Nederlanden pp. 301-310				
Italië pp. 299-310				
Spanje pp. 301-310, 314-317				

WERKCOLLEGE 2

Opdracht 2. Bewijzen met bronnen (3 uur)

Lees het artikel van Routt over de pest in West-Europa, en beantwoord de vragen.

- a) Welke bronnen gebruiken historici doorgaans om de *demografische* impact van de pest te meten? Hoe betrouwbaar zijn deze bronnen volgens Routt?
- b) Wat wil Routt in de rest van het artikel aantonen?
- c) Beschrijf zo precies mogelijk welke bronnen hij aanvoert om zijn stelling te onderbouwen.
- d) Vind je zijn bewijsvoering overtuigend? Licht je antwoord toe.

Opdracht 3. Werken met statistisch materiaal (3 uur)

Bestudeer het artikel van Van Bavel en van Zanden, en beantwoord de volgende vragen.

- a) Welke theorieën bestonden er in de oudere literatuur over de economische ontwikkeling van Holland in de veertiende en vijftiende eeuw?
- b) Op welke punten heeft het onderzoek van Van Bavel en van Zanden het beeld in de oudere literatuur genuanceerd, gecorrigeerd of veranderd?
- c) Met welke argumenten/bronnen proberen de auteurs hun stelling te onderbouwen?
- d) Kies 2 tabellen en 3 grafieken uit het artikel, en beschrijf in je eigen woorden en zo nauwkeurig mogelijk de inhoud van deze grafieken en tabellen. Met andere woorden: wat staat er in de grafiek of tabel?

WEEK 2. RENAISSANCE

Inleiding

Onder “Renaissance” worden doorgaans twee zeer ongelijksoortige culturele ontwikkelingen samengevat: het humanisme, en de kunststroming die ook bekend staat als “Renaissance”. Het verband tussen die twee was dat ze beide ontstonden in de stadstaten van Noord- en Midden-Italië en dat ze zich beide lieten inspireren door voorbeelden uit de Griekse en Romeinse Oudheid. Maar voor de rest ging het in belangrijke mate om twee verschillende zaken, die we dus ook beter gescheiden kunnen bespreken en proberen te begrijpen.

Het humanisme was geen coherente filosofie, maar in wezen een didactische stroming. Humanisten probeerden richtlijnen te ontwikkelen voor het openbare leven in de stadstaten die in Italië waren ontstaan in de 13e en 14e eeuw. Dat was nodig omdat in de stadstaten een veel grotere groep van de bevolking bij het openbaar bestuur betrokken was dan in de monarchie, waar de vorst zich omringde met een handjevol raadgevers. Humanisten vroegen zich af welke burgers geschikt waren voor een bestuursfunctie en welke kwalificaties die bestuurders dan moesten hebben. Vandaar dat veel humanistische geschriften het karakter van een gebruiksaanwijzing hadden: zo moet je dat probleem aanpakken, of zo hoor je je in het openbaar te gedragen. Een mooi voorbeeld daarvan is *Il Principe* (De Heerser) van Niccolò Machiavelli, dat op het hoorcollege behandeld zal worden. Vaak lieten de humanisten zich daarbij inspireren door voorbeelden uit de Oudheid, toen de republikeinse staatsvorm veel was voorgekomen. Het humanisme heeft een diepgaande invloed uitgeoefend op schoolprogramma's. Het vakkenpakket van atheneum en gymnasium hadden er zonder de humanisten heel anders uitgezien.

In de welvarende steden van Italië ontstond terzelfder tijd een enorme markt voor kunst en cultuur. Steden en individuele burgers lieten nieuwe gebouwen neerzetten, en die vervolgens fraai versieren door gerenommeerde kunstenaars. Vooral de architecten lieten zich, net als de humanisten, inspireren door Romeinse voorbeelden. Het prettige aan de Romeinse geschiedenis was dat die voor elk wat wils bood: republikeinen spiegelde zich aan de periode van de republiek, vorsten aan de keizertijd. Dus konden beide groepen zich herkennen in gebouwen met een Romeinse snit.

Voor schilders had de Oudheid veel minder te bieden. Tot de opgravingen van Pompeii in de 18e eeuw was er nauwelijks schilderwerk uit de Romeinse periode bekend. Ze trokken dus hun eigen plan, dat vooral gericht was op een groter realisme. In Italië lieten schilders zich wel vaak inspireren door verhalen uit de Oudheid. In Noord-Europa, en dan vooral de Lage Landen, werd de agenda van schilders nog veel meer door religieuze onderwerpen gedomineerd, maar ook daar was de zoektocht naar een groter realisme in volle gang. Op een andere manier dan Italië slaagden schilders zoals Jan van Eyck (ca. 1390 – 1441) er in om dat doel te verwezenlijken. Zij hielpen zo een eerste periode van bloei van de culturele industrieën in de Lage Landen tot stand te brengen.

Bestudeer

1. Noble, *Western Civilization*, hoofdstuk 12.
2. Reader: Boccaccio, *Decamerone*, pp. 11-17, 468-472 en 600-612.
3. Reader: tabel 2.1 in Ann. G. Carmichael, *Plague and the Poor in Renaissance Florence* (Cambridge, 1986), p. 34.
4. Reader: tabellen 7.3, 7.4 en 7.5 in R.A. Goldthwaite, *The economy of Renaissance Florence* (Baltimore, 2009), pp. 562-563, en 566.

5. Reader: tabel 5.2 in A. Molho, *Marriage Alliance in Late Medieval Florence* (Cambridge, MA, 1994), p. 215.

Merk op dat de paragraaf in het handboek over de Renaissance en het humanisme in Noord-Europa onderdeel uitmaakt van de leerstof van week 2 én week 3 (pp. 337-343, 6e editie; pp. 369-376, 5e editie).

Lever in bij de werkgroepdocent

Opdracht 1 voor aanvang van het hoorcollege (bespreking in werkcollege 1).

Opdracht 2 voor aanvang van het hoorcollege (bespreking in werkcollege 1).

Opdracht 3 voor aanvang van werkcollege 2 (bespreking in werkcollege 2).

WERKCOLLEGE 1.

Opdracht 1. De oorsprong van de Renaissance (2 uur)

Beschrijf zo precies mogelijk welke economische, sociale en politieke ontwikkelingen aan de basis van de Renaissance in Zuid- en Noord-Europa stonden. Licht je antwoord toe met concrete voorbeelden uit de periode 1300-1550.

Opdracht 2. A Hall of Fame (2 uur)

De schrijvers van het handboek besteden expliciet aandacht aan het werk van Machiavelli, Michelangelo en Erasmus. Maar we moeten streng zijn! Nomineer één van deze drie mannen voor de Hall of Fame. Leg zo precies mogelijk uit waarom hij – en de andere twee niet – exemplarisch is voor de Renaissance.

WERKCOLLEGE 2

Opdracht 3. Literatuur als historische bron (5 uur)

In de reader zijn drie fragmenten uit Boccaccio's *Decamerone* (1353) opgenomen. Deze fragmenten geven een beeld van het dagelijks leven van verschillende bevolkingsgroepen in Florence in de veertiende eeuw. Lees deze fragmenten aandachtig door en beantwoord de onderstaande vragen.

Fragment 1: de pest in Florence

Als inwoner van Florence was Boccaccio zelf getuige geweest van de pestepidemie in 1348. In de inleiding van de *Decamerone* doet hij uitgebreid verslag van de gebeurtenissen.

- a) Welke twee oorzaken noemt Boccaccio voor het uitbreken van de pest?
- b) Boccaccio beschrijft ook nauwgezet de pogingen van zijn stadsgenoten om de ziekte te bestrijden. Noem ten minste drie manieren waarop de Florentijnen probeerden besmetting met de pest te voorkomen.
- c) De uitbraak van pest leidde behalve tot massale sterfte ook tot morele dilemma's, zo blijkt uit het fragment. Voor welke morele problemen zagen de Florentijnen zich gesteld? Wat vindt Boccaccio van de manier waarop zijn stadsgenoten daarmee omgaan?
- d) Het fragment schetst een somber beeld van het aantal pestdoden in Florence. Helaas hebben we voor 1348 geen data om deze indruk te staven, maar voor de 15e eeuw zijn deze cijfers wel beschikbaar. Bestudeer de tabel van Carmichael in de reader: hoe dramatisch waren de Florentijnse pestepidemieën in de 15e eeuw?

Fragmenten 2 en 3: geld en liefde

- e) Peronella en haar man leven in relatieve armoede. Beschrijf ten minste drie manieren waarop zij proberen in hun levensonderhoud te voorzien.
- f) Hoe representatief zijn zij voor de bevolking van Toscane in de 14e eeuw? Maak gebruik van de tabellen uit Goldthwaite.
- g) Het verhaal van Salabaetto biedt verrassend gedetailleerde informatie over de organisatie van de handel in Italië. Bij zijn lakenhandel tussen Florence en Palermo was een groot aantal personen betrokken: Salabaetto, zijn opdrachtgevers, Monegaskische piraten, makelaars en tolgaarders in Palermo. Beschrijf zo precies mogelijk de rol van elk van deze personen.
- h) Vertrouwen is belangrijk in de liefde én in zaken. Salabaetto en Jancofiore bedriegen elkaar door geleend geld niet terug te betalen. Tegelijkertijd doen ze erg hun best de ander te verzekeren dat ze wel terug zullen betalen. Noem tenminste drie manieren waarop ze de ander probeerden te overtuigen van hun goede bedoelingen.
- i) De verhalen van Boccaccio weerspiegelen twee tegenstellingen: tussen armen en rijken en tussen mannen en vrouwen. Welke van deze twee tegenstellingen had de grootste invloed op het dagelijks leven van de Florentijnen? Maak gebruik van de tabellen uit Goldthwaite en Molho.

WEEK 3. DE REFORMATIE

Inleiding

De Reformatie “begon” op 31 oktober 1517, toen een 33-jarige hoogleraar in de theologie in het Saksische Wittenberg een aantal stellingen lanceerde tegen de verkoop van aflaten. Niemand kon op dat moment voorzien dat zijn kritiek zou resulteren in een breuk in de Katholieke Kerk. Dat was ook helemaal Luthers bedoeling niet; hij wilde alleen maar hervorming van de kerk bewerkstelligen. Daarom kunnen we alleen achteraf vaststellen dat die datum het begin was. Bovendien broeide het natuurlijk al langer in de kerk en de samenleving, anders had Luthers boodschap nooit zo'n succes kunnen hebben. Voor een deel was zijn succes trouwens ook het resultaat van een ontwikkeling die niets met godsdienst te maken had, namelijk de revolutionaire nieuwe druktechniek die enkele tientallen jaren was ontwikkeld door Johannes Gutenberg, ook al in Duitsland. Door het nu veel goedkopere drukwerk kon Luthers boodschap een veel groter publiek bereiken dan zijn voorgangers ooit hadden gehad.

Luther was bepaald niet de enige hervormer. In zijn voetspoor wierpen allerlei mensen zich op als nieuwe geestelijke leidlieden, niet zelden mensen die, net als Luther, hun loopbaan in dienst van de Katholieke Kerk begonnen waren, en nu als het ware voor zichzelf begonnen. Slechts een handvol slaagde er uiteindelijk in om een kerkelijke organisatie op te bouwen die het langer dan een paar jaar uithield. Voor onze streken was uiteraard Jean Calvin – of in het Nederlands: Johannes Calvijn – de belangrijkste, omdat zijn gedachtegoed in Nederland wortel schoot in wat uiteindelijk de Hervormde en Gereformeerde kerken zouden worden.

De Reformatie had ook een aantal gevolgen die met godsdienst weinig te maken hadden. In week 6 zullen we zien hoe politieke conflicten in Europa voor meer dan een eeuw na de Reformatie werden gedomineerd door, en gerechtvaardigd in termen van godsdienst. Veel Europeanen vonden het in de 16e eeuw hun christenplicht om christenen met andere opvattingen met alle mogelijke middelen te bestrijden. Maar het effect daarvan was lang niet altijd zoals voorzien. Veel steden en dorpen bleven religieus gemengd en daar moesten de bewoners dus toch manieren vinden om samen te leven met mensen die fundamenteel anders dachten over wezenlijke kwesties. Tussen al die verschillen begon in de 17e eeuw bovendien de twijfel te knagen over de waarde van de bijbel als verklaring voor allerhande natuurverschijnselen. Zo ontstond de moderne wetenschap als een alternatieve interpretatie van de werkelijkheid, het onderwerp van week 8.

Bestudeer

1. Noble, *Western Civilization*, hoofdstuk 12, pp. 337-343 (6e editie) of 369-376 (5e editie)
2. Noble, *Western Civilization*, hoofdstuk 14.
3. Reader: Barbara B. Diefendorf, *Beneath the Cross: Catholics and Huguenots in Sixteenth-Century Paris* (Oxford, 1991), hoofdstuk 7, pp. 107-118.
4. Reader: afbeeldingen voor en tegen de leer van Maarten Luther.

Lever in bij de werkgroepdocent

Opdracht 1 voor aanvang van het hoorcollege (bespreking in werkcollege 1).

Opdracht 2 voor aanvang van het hoorcollege (bespreking in werkcollege 1).

Opdracht 3 voor aanvang van het hoorcollege (bespreking in werkcollege 1).

Opdracht 4 voor aanvang van werkcollege 2 (bespreking in werkcollege 2).

Opdracht 5 voor aanvang van werkcollege 2 (bespreking in werkcollege 2).

WERKCOLLEGE 1

Opdracht 1. De oorsprong van de Reformatie (2 uur)

In het handboek (hoofdstuk 12 en 14) kunnen twee belangrijke factoren onderscheiden worden voor het ontstaan van de Reformatie: het humanisme (pp. 337-343) en het katholieke geloofsleven (pp. 383-383).

- a) Wat waren de belangrijkste kenmerken van het humanisme in Noord-Europa? Hoe kon het humanisme bijdragen aan de reformatie?
- b) "De reformatie was géén crisis in het christelijk geloof." Onderbouw deze stelling met behulp van de handboektekst over het geloofsleven in de vijftiende eeuw.

Opdracht 2. Het ideeëngoed van de Reformatie (2 uur)

Het handboek geeft nog een derde factor voor het ontstaan van de Reformatie, namelijk de vernieuwende ideeën van de verschillende kerkhervormers. Maak een schema en vergelijk daarin de leer van de katholieke kerk (voorafgaand aan en tijdens de contrareformatie) Luther, Calvijn en de Anabaptisten voor wat betreft (a) de betekenis en het gezag van de bijbel; (b) genade en verlossing; (c) het avondmaal en de andere sacramenten; en (d) het functioneren van de geloofsgemeenschap.

Opdracht 3. De aantrekkingskracht van de nieuwe leer (2 uur)

Het handboek besteedt veel aandacht aan de vernieuwende ideeën van Luther, Calvijn en de anabaptisten, maar gaat nauwelijks in op de vraag *waarom* gewone gelovigen overtuigd raakten van deze ideeën, en zich vervolgens bekeerden tot het nieuwe geloof. Lees het hoofdstuk van Diefendorf over de aantrekkingskracht van het calvinisme in Parijs, en bestudeer ook de tabellen nauwkeurig. Beantwoord daarna de volgende vragen:

- a) Welke mensen in Parijs bekeerden zich volgens Diefendorf vooral tot het calvinisme? Vormden deze Hugenoten, behalve hun religie, een aparte sociale groep binnen Parijs? Beargumenteer je antwoord.
- b) Leg heel precies uit welke bronnen Diefendorf heeft gebruikt om deze vragen te beantwoorden. Welke bezwaren kun je opwerpen tegen haar bronnenkeuze en werkwijze?
- c) Welke redenen hadden individuele gelovigen in Parijs om zich te bekeren? Vind je de bronnen die Diefendorf hiervoor gebruikt betrouwbaar?

WERKCOLLEGE 2.

Opdracht 4: *Cuius regio, eius religio* (4 uur)

In 1555, bij het tekenen van de Vrede van Augsburg, stemde keizer Karel V in met de regel dat elke soevereine vorst in het Heilige Roomse Rijk zelf mocht bepalen of in zijn vorstendom het lutherse of katholieke geloof beleden zou worden (*cuius regio, eius religio*). Ook vorsten elders in Europa moesten een keuze maken. Lees het handboek en bestudeer de kaart van Europa op pagina 432. Beantwoord dan voor het Heilige Roomse Rijk, Engeland, Frankrijk en Zuid-Europa (Spanje en Italië) telkens de volgende drie vragen:

- a) Slaagde of faalde de Reformatie? Welke van de drie godsdiensten (katholicisme, lutheranisme of calvinisme) kreeg de overhand?
- b) Welke rol speelden de vorst en de staat in het falen of slagen van de Reformatie?
- c) In hoeverre drongen de ideeën van de kerkhervormers door bij de bevolking? Bekeerden alle inwoners zich tot de staatsgodsdienst?

Opdracht 5. Propaganda in de Reformatie (2 uur)

Veel gelovigen in de 15e eeuw waren analfabeet. Om de nieuwe leer te verkondigen maakten Luther en zijn aanhangers – evenals zijn tegenstanders overigens – daarom op grote schaal gebruik van eenvoudig beeldmateriaal. Enkele van deze propagandaprenten zijn opgenomen in de reader. Bestudeer de afbeeldingen, en beschrijf voor iedere prent zo precies mogelijk a) welke figuren en voorwerpen zijn afgebeeld; en b) welke boodschap de maker wilde uitdragen.

WEEK 4. EUROPESE OVERZEESE EXPANSIE

Inleiding

Tegenwoordig vinden we het in het Westen heel gewoon dat “wij” de rest van de wereld vertellen hoe het hoort. “Wij” zijn namelijk het succesnummer van de wereldgeschiedenis, die de sleutel tot economische voorspoed ontdekt hebben, met de democratie het beste – of anders het minst slechte – regeringssysteem hebben ontwikkeld, de mooiste muziek hebben voortgebracht, en de lekkerste cola en hamburgers bovendien. Maar in de Middeleeuwen was Europa de achterlijke uithoek van Eurazië. De Chinese en Arabische beschavingen stonden op een veel hoger peil; grote uitvindingen (papier, buskruit) en ontdekkingen werden dáár gedaan, niet in Europa. Europeanen speelden op het wereldtoneel in die tijd geen rol van betekenis.

De “ontdekkingsreizen” hebben dat veranderd. We moeten dat woord tussen aanhalingstekens zetten, omdat het begrip getuigt van een akelig eurocentrisme. Daarom gebruiken we liever de term “expansie”. Die geeft ook beter de bedoeling weer: de Europese ontdekkingsreizigers werden niet gedreven door nieuwsgierigheid, maar door hebzucht. Zij wilden niet langer aangewezen zijn op de Italiaanse en Arabische tussenhandel voor hun Aziatische producten. Daarom trokken ze er zelf op uit, om alternatieve routes naar Azië te vinden; via de zuidpunt van Afrika, en min of meer bij toeval ook via Amerika.

Het resultaat van die reizen was bepaald geen onverdeeld succes. Sommige mensen zijn er heel rijk van geworden. Maar veel anderen hebben er een hoge prijs voor betaald. Ze moesten als slaaf, of voor een hongerloontje werken voor de Europeanen. In Amerika overleden ze op grote schaal aan de onbekende ziektes die de Europeanen meebrachten. Zelfs in Europa zelf was de uitkomst niet zonder meer positief. De bijdrage van de koloniale handel aan het Nationaal Inkomen van de meeste Europese landen was zeer gering. Wel kregen steeds meer Europeanen de gelegenheid zich te verslaven aan nieuwe genotmiddelen, zoals suiker, chocola, koffie en thee, en natuurlijk tabak (zie readertekst McCants). Maar inmiddels moeten we ook daarvan de gevolgen onder ogen zien: Westerse bevolkingen sterven massaal aan hart- en vaatziekten die veelal veroorzaakt worden door precies die koloniale consumptiegoederen die in de vroegmoderne tijd voor het eerst op de markt verschenen.

Bestudeer

1. Noble, *Western Civilization*, hoofdstuk 13.
2. Noble, *Western Civilization*, hoofdstuk 16, pp. 463-470 (6e editie) of 512-520 (5e editie).
3. Reader: Vibeke Roeper en Roelof van Gelder, *In dienst van de Compagnie. Leven bij de VOC in honderd getuigenissen, 1602-1799* (Amsterdam, 2002), pp. 99-101, 113-115, 154-157, 159-162 en 174-176.
4. Reader: Anne McCants, ‘Poor consumers as global consumers: The diffusion of tea and coffee drinking in the eighteenth century’, *The Economic History Review*, 61:1 (2008), pp. 172-191 en 198-200.

Lever in bij de werkgroepdocent

Opdracht 1 voor aanvang van het hoorcollege (bespreking in werkcollege 1).

Opdracht 2 voor aanvang van het hoorcollege (bespreking in werkcollege 1).

Opdracht 3 voor aanvang van werkcollege 2 (bespreking in werkcollege 2).

Opdracht 4 voor aanvang van werkcollege 2 (bespreking in werkcollege 2).

WERKCOLLEGE 1

Opdracht 1. Het begin van een globale samenleving (3 uur)

De koloniale expansie van Europa tussen 1500 en 1800 zou aangemerkt kunnen worden als het begin van het tegenwoordig veelbesproken globaliseringsproces. De tekst van Noble biedt voldoende aanknopingspunten om deze stelling te onderschrijven. Ze biedt echter ook de nodige argumenten om het tegendeel te beweren. Kies een van de twee mogelijke posities in het debat en onderbouw je oordeel met zoveel mogelijk feitelijke argumenten uit de handboektekst.

Opdracht 2. Europa en Amerika (3 uur)

In de laatste paragraaf van hoofdstuk 13 wordt aandacht besteed aan de wederzijdse invloed die de Oude en Nieuwe Wereld op elkaar hadden vanaf de zestiende eeuw. Opvallend is dat nauwelijks aandacht wordt besteed aan de economische aspecten van deze 'Columbian Exchange'. Schrijf op basis van de gegevens uit de voorafgaande paragrafen (en het gelezen deel van hoofdstuk 16) alsnog een korte paragraaf van 300 woorden over de economische interactie tussen Europa en Amerika.

WERKCOLLEGE 2

Opdracht 3. Nederlandse expansie in egodocumenten (2 uur)

In dienst van de Verenigde Oostindische Compagnie (kortweg VOC) voeren in de vroegmoderne tijd duizenden mensen vanuit de Republiek naar de koloniën in Azië. Velen van hen hebben getuigenissen nagelaten, door historici ook wel egodocumenten genoemd, die een heel persoonlijk beeld schetsen van de Nederlandse expansie in Azië. Lees de vijf fragmenten in de reader en beantwoord daarna onderstaande vragen:

- a) Gouverneur-generaal Jan Pietersz. Coen schrijft in zijn brief aan de bewindhebbers van de VOC over de moeilijkheden in Indië. Met welke problemen kampte Coen? Welke oplossingen stelde hij voor?
- b) Lees het verslag van admiraal De Jonge over het stichten van een factorij (handelspost) in Malakka. Welke voorwaarden stelde de lokale *raya* aan zo'n handelspost? Welke bezwaren hadden de Nederlandse gezanten daartegen?
- c) Vergelijk de brief van Coen met het verslag van admiraal De Jonge. Geef dan een beredeneerd antwoord op de vraag hoe de Nederlanders hun macht in Azië wisten te handhaven.
- d) De meeste schepen van de VOC hadden een predikant aan boord. Hoe dacht predikant Hoffmann over slaven en relaties met inheemse bewoners? Hoe kleurde zijn religieuze denken dit oordeel?
- e) Hoe dacht koopman Gillis Seys over de rol van het christendom in de koloniën? In hoeverre verschilden zijn opvattingen over de rol van religie en de inheemse bewoners van die van predikant Hoffmann?
- f) De Nederlanders kwamen – net als in Amerika – in Azië in contact met nieuwe dieren, planten en gewassen, en namen die ook mee terug. Welke redenen voert Van Reede in zijn brief aan om zaden en bollen te willen verscheppen naar de Republiek?
- g) Stel dat je een geschiedenis van de VOC moet schrijven, en dat deze egodocumenten je enige bronnen zijn. Denk je genoeg gegevens te hebben om een betrouwbare geschiedenis te kunnen schrijven? Licht je antwoord toe.

Opdracht 4. De consumptie van koloniale waren (4 uur)

Lees het artikel van Anne McCants en beantwoord de volgende vragen:

- a) Tegen welke opvatting van economisch historici keert McCants zich?
- b) McCants besteedt uitgebreid aandacht aan de prijs en het volume van suiker, thee en koffie. Wat wil ze hiermee aantonen?
- c) Welke conclusies trekt McCants uit het onderzoek naar materiële cultuur in de Nederlanden in de 17e en 18e eeuw?
- d) Beschrijf zo precies mogelijk de gegevens die McCants in het archief van het Burgerweeshuis heeft opgedoken.

Opdracht 5. Bronnenanalyse

Deze opdracht dient ter voorbereiding op de eerste versie van het paper, dat je in week 8 moet inleveren. Bestudeer het brondossier aandachtig, en deel vervolgens zowel de primaire tekstfragmenten als de grafieken en tabellen naar categorieën in: bronnen die zeer bruikbaar, beperkt bruikbaar, slecht bruikbaar, of volstrekt waardeloos zijn voor het beantwoorden van je vraagstelling. Beargumenteer voor iedere categorie je keuze.

WEEK 6. DE GODSDIENSTOORLOGEN

Inleiding

Na het uiteenvallen van het Romeinse Rijk was het politieke gezag in Europa sterk verbrokkeld geraakt. Het centrale gezag was uitgehold en moest de macht delen met de adel en talrijke regionale en lokale instellingen. Die beschikten over een aanzienlijke mate van autonomie, vastgelegd in de zogeheten privileges. Vorsten bevestigden bij hun aantreden dat zij die privileges zouden respecteren. De laatmiddeleeuwse crisis bood vorsten echter de kans om hun positie te versterken. Zij creëerden nieuwe instellingen, zoals de Staten-Generaal in de Nederlanden die in 1464 voor het eerst bijeenkwamen, om zelf meer greep te krijgen op het landsbestuur, in plaats van alles via tussenkomst van machtige edelen te moeten doen. De noodzaak hiertoe nam ook sterk toe door de militaire revolutie, waardoor de legers sterk in omvang groeiden. Daardoor namen ook de kosten van oorlogvoering sterk toe (zie ook week 7).

De Reformatie was voor dit beleid zowel een probleem als een uitkomst. Het was een probleem, omdat religieuze verdeeldheid een bedreiging leek te vormen voor de staatkundige eenheid van een land. Veel meer dan tegenwoordig bepaalden godsdienst en kerk de loop van het dagelijks leven. Het was moeilijk voorstelbaar dat een samenleving goed kon functioneren wanneer de leden tegenstrijdige opvattingen hadden over zulke wezenlijke zaken als de sacramenten en de rol van heiligen. Daarom begonnen overheden zich voor het eerst zorgen te maken over de denkbeelden van hun onderdanen en pogingen te doen om die denkbeelden te beïnvloeden. In samenwerking met de Katholieke Kerk stelden ze een "geestelijke politie" in, de Inquisitie. En als de onderdanen niet luisteren wilden, dan moesten ze maar voelen. Overal in Europa werden van overheidswege mensen ter dood gebracht omwille van hun opvattingen. Dat leidde natuurlijk weer tot nieuwe protesten en conflicten, en op allerlei plaatsen zelfs tot regelrechte burgeroorlogen. De Nederlandse Opstand, ook wel bekend als de Tachtigjarige Oorlog, is er een interessant voorbeeld van. In dit geval verloor de vorst, Filips II, uiteindelijk al zijn gezag in onze streken.

De Reformatie was echter ook een uitkomst voor vorsten die hun positie wilden versterken. Terwijl ze voorheen het geestelijk gezag hadden moeten overlaten aan de paus, en vooral door bemoeienis met de benoeming van geestelijken invloed konden uitoefenen op de denkbeelden van hun onderdanen, bood de Reformatie hen nu ook de mogelijkheid om zelf de touwtjes in handen te nemen. Veel vorsten waren vooral ook in dat aspect geïnteresseerd en werden door de reformatoren op hun wenken bediend. Luther, bij voorbeeld, had zich van meet af aan onder de bescherming van de keurvorst van Saksen gesteld, en plaatste zich tijdens de Boerenoorlog (1525) vierkant achter het gezag, door de opstandigen met bijbelcitaten voor te houden dat zij de autoriteiten moesten gehoorzamen. In sommige landen werd de gehele reformatie zelfs van overheidswege geïnitieerd. Engeland is daarvan natuurlijk het mooiste voorbeeld; daar werd de vorst tevens het hoofd van de Anglicaanse Kerk, een situatie die tot op de dag van vandaag voortduurt.

Maar linksom of rechtsom, politiek was niet alleen religieus getint in de 16e eeuw, religie was ook in hoge mate een politieke kwestie geworden. De Vrede van Westfalen (1648) was een alomvattende poging om die twee kwesties weer zo veel mogelijk te scheiden, althans in de internationale politiek.

Bestudeer

1. Noble, *Western Civilization*, hoofdstuk 15.

2. Reader: Benjamin J. Kaplan, *Divided by Faith: Religious Conflict and the Practice of Toleration in Early Modern Europe* (Cambridge, MA en Londen, 2007), hoofdstuk 6, pp. 144-171.

Lever in bij de werkgroepdocent

Opdracht 1 voor aanvang van het hoorcollege (bespreking in werkcollege 1).

Opdracht 2 voor aanvang van het hoorcollege (bespreking in werkcollege 1).

Opdracht 3 voor aanvang van werkcollege 2 (bespreking in werkcollege 2).

Opdracht 4 voor aanvang van werkcollege 2 (bespreking in werkcollege 2).

Let op!

Lever de probleemstelling en opbouw van je paper in, voor aanvang van werkcollege 2.

WERKCOLLEGE 1

Opdracht 1. Vier tijdslijnen (1 uur)

De conflicten die Europa in de tweede helft van de 16e eeuw en de eerste helft van de zeventiende eeuw verscheurden, vormen een complexe aaneenschakeling van gebeurtenissen, personen en conflicten. Maak om hier orde in aan te brengen vier tijdslijnen, één voor ieder gebied: Frankrijk, Spanje, Engeland en het Heilige Roomse Rijk. Laat de tijdslijn beginnen in 1550, en eindig in 1650. Plaats vervolgens in iedere tijdslijn de relevante personen en gebeurtenissen, voorzien van de juiste jaartallen/periode, en in de correcte chronologische volgorde.

Catherina de' Medici	Richelieu	Filips II	Hertog van Alva
Praagse defenestratie	puriteinen	Ferdinand I	Unie van Utrecht
Hendrik IV	Twaalfjarig Bestand	Karel I	Karel IX
Slag bij Lepanto	Jakobus I	Willem van Oranje	Armada
Bartholomeüsnacht	beeldenstorm	moriscos	Slag op de Witte Berg
Frederik van de Palts	William Laud	Elizabeth I	Lodewijk XIII
Edict van Nantes	Vrede van Augsburg	Act of Uniformity	Vrede van Westfalen
Long Parliament	Graaf Olivares	Ferdinand II	Grand Remonstrance
Colloquium van Poissy	Christiaan IV	Dertigjarige Oorlog	Gustaaf Adolf II

Opdracht 2. Code Red (4 uur)

De verschillende Europese conflicten werden veroorzaakt werden door meerdere factoren: politieke en religieuze spanningen in eigen land, en groeiende rivaliteit tussen Europese machthebbers.

- I. *Interne machtsstrijd*. Vorsten vonden edelen, burgers, steden of provincies tegenover zich in conflicten om politieke invloed, bestuurlijke verantwoordelijkheid en/of (belasting)geld.
- II. *Internationale rivaliteit*. Vorsten probeerden hun grondgebied uit te breiden, hun handelsbelangen veilig te stellen of ze moesten zich juist verdedigen tegen pogingen hiertoe van andere heersers.
- III. *Religieuze conflicten*. Vorsten werden geconfronteerd met grotere of kleinere delen van de bevolking die, al dan niet met geweld, de uitoefening van een geloof anders dan de 'officiële' godsdienst zeker wilden stellen.

Maak op basis van deze drie factoren een risicoanalyse voor de machthebbers van Engeland, Frankrijk, Spanje en het Heilige Roomse Rijk voor drie periodes: omstreeks 1560, 1600 en 1640. Bepaal hoe groot de dreiging van het uitbreken van een (burger)oorlog was door de situatie als groen, geel, oranje of rood te markeren en leg vervolgens zo precies mogelijk uit waarom je voor deze codering gekozen hebt.

Gebruik bij de uitwerking van de opdracht het volgende schema:

	<i>Spanje</i>	<i>Frankrijk</i>	<i>Engeland</i>	<i>Heilige Roomse Rijk</i>
ca. 1560				
Interne machtsstrijd	Code: ... Uitleg: ...			
Internationale rivaliteit				
Religieuze conflicten				
ca. 1600				
Interne machtsstrijd				
Internationale rivaliteit				
Religieuze conflicten				
ca. 1640				
Interne machtsstrijd				
Internationale rivaliteit				
Religieuze conflicten				

WERKCOLLEGE 2

Opdracht 3. Politiek of religie? (2 uur)

Uit opdracht 2 blijkt wel dat de burgeroorlogen en internationale conflicten in vroegmodern Europa niet alleen om religie draaiden, maar net zo goed om politieke belangen. Toch worden deze conflicten vaak als “godsdiensoorlogen” bestempeld door historici.

Verdedig, met kracht van argumenten, ófwel de stelling dat de Europese conflicten tussen 1550 en 1650 inderdaad godsdiensoorlogen waren, ófwel de stelling dat deze conflicten vooral om politiek draaiden.

Opdracht 4. Religieuze coëxistentie (3 uur)

Het handboek legt sterk de nadruk op de alomtegenwoordigheid van religieuze conflicten in vroegmodern Europa. Toch slaagden gelovigen en autoriteiten er in vroegmodern Europa vaak genoeg in om de vrede te bewaren, en was er ruimte voor religieuze coëxistentie. Lees de tekst van Kaplan en beantwoord de vragen.

- a) Wat houdt het fenomeen van *Auslauf* in?
- b) Waarom was *Auslauf* volgens Kaplan op veel plaatsen in Europa een succes?
- c) Welke alternatieven bestonden er voor *Auslauf*? Licht elk alternatief kort toe.
- d) Lees in het handboek nog eens de paragrafen door over Engeland en Frankrijk (pp. 436-437 en pp. 460-466) Welke oplossingen vonden Elizabeth I en Hendrik IV om de religieuze spanningen in hun landen te bedwingen?
- e) Vergelijk de oplossingen in Engeland en Frankrijk met de verschillende oplossingen die Kaplan noemt. Welke methode had volgens jou het meest succes in het beheersbaar maken van religieuze spanningen in vroegmodern Europa? Beargumenteer je antwoord.

WEEK 7. ABSOLUTISME

Inleiding

Aan het eind van de 15e eeuw verschenen de eerste serieuze vuurwapens op de Europese slagvelden. Het waren zeer onhandige dingen, die slechts één schot per keer konden lossen, en die soldaten met een aparte aansteker moesten afvuren. Het herladen kostte zelfs een goed geoefende soldaat 1-2 minuten. Ze waren bovendien heel onnauwkeurig, maar de vuurkracht van vuurwapens was ontegenzeggelijk groter dan die van alternatieven als boogschutters. Het eerste "slachtoffer" waren de omvangrijke en kostbare muurwerken die kastelen en steden omringden. Met een kanon schoot je daar in een keer een groot gat in. Het tweede "slachtoffer" was de amateur-soldaat die de middeleeuwse slagvelden had beheerst. In zijn plaats kwamen steeds meer beroepssoldaten, die dagelijks oefenden in het hanteren van hun wapens en in formatie opereren op het slagveld. Legers werden in de 17e eeuw veruit de grootste werkgevers.

De opkomst en uitbreiding van dit zogeheten staande leger (dwz. een leger dat permanent voorhanden was, in plaats van in de herfst ontbonden te worden) versterkte de positie van de vorsten die het monopolie hadden op deze legitieme vorm van geweldsuitoefening. Maar het maakte ook dat hun kosten omhoog vlogen. In de Middeleeuwen werd de regering betaald uit het privé-domein van de vorst, aangevuld met onregelmatige schenkingen van hun onderdanen. Nu moesten die onderdanen permanent gaan bijdragen, in de vorm van belastingen, om het permanente leger in stand te houden. Meestal werden die belastingen opgehaald door zogeheten belastingpachters, ondernemers die het recht van de inning pachtten van de overheid, tegen een afgesproken som. Maar dat moest natuurlijk allemaal wel gecontroleerd worden, en zo groeide weer het aantal ambtenaren.

In veel landen leidde dit alles tot een versterking van het centraal gezag én tot talrijke conflicten tussen vorsten en onderdanen. De onderdanen beriepen zich op hun privileges, de vorsten legitimeerden hun gezag met een nieuwe ideologie, die we absolutisme noemen. Het was geen samenhangende filosofie, maar een verzameling ideeën die allemaal op hetzelfde neerkwamen: de vorst heeft het voor het zeggen en de onderdanen moeten hem gehoorzamen. Maar absolutisme was niet overal vanzelfsprekend. In Engeland bijvoorbeeld kwam de vorst steeds in conflict met het parlement, dat na de Glorious Revolution in 1688 de weg naar absolutisme definitief afsneed. De vorst moest accepteren dat het Parlement voortaan een stevige vinger in de politieke pap hield. Dit verbreedde het draagvlak voor hervormingen wel aanzienlijk. Engeland kon zich mede daardoor in de 18e eeuw ontwikkelen tot de nieuwe grootmacht van Europa en grote tegenstrever van Frankrijk. Een ander voorbeeld is Nederland, of beter de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden (kortweg: de Republiek). Privileges bleven voorop staan, en het centraal gezag werd er op een minimale wijze werd ingevuld. Toch kon dat heel behoorlijke resultaten opleveren, zoals in het hoorcollege zal worden betoogd.

Tegelijkertijd kwamen in Oost-Europa staten op die probeerden hun macht te vergroten door het West-Europese absolutistische model te kopiëren. In het verbrokkelde Heilige Roomse Rijk wisten de keurvorsten van Brandenburg-Pruisen hun macht uit te breiden dankzij een sterk staand leger en afspraken met de landadel (zogeheten Junkers) over verdeling van de politieke macht. Ook in Oostenrijk wisten de vorsten zo'n deal te sluiten met de adel. Bovendien betekende een reeks overwinningen op de Turken dat Oostenrijk haar grondgebied fors kon uitbreiden op de Balkan. In Rusland ten slotte probeerden de tsaren de adel buitenspel te zetten door een eigen ambtenarij te creëren, en werd de boerenbevolking uitgebuit om het groeiende leger te financieren.

Bestudeer

1. Noble, *Western Civilization*, hoofdstuk 16, pp. 442-463 (6e editie) of 491-512 (5e editie)
2. Noble, *Western Civilization*, hoofdstuk 18, pp. 508-516 en 522-528 (6e editie) of 561-573 en 576-578 (5e editie)
3. Reader: Lodewijk XIV, *Mémoires for the Instruction of the Dauphin*, in: William Beik, *Louis XIV and absolutism: A brief study with documents* (Boston, 2000), 206-218.
4. *The Petition of Right* (1628) in: John Philips Kenyon, ed., *The Stuart Constitution 1603-1688: Documents and commentary* (2e druk, Cambridge, 1986), 68-71.
5. *The Grand Remonstrance* (1641), te vinden op http://college.cengage.com/history/primary_sources/west/parliament_chastises.htm
6. Maarten Prak, *Gouden Eeuw: Het raadsel van de Republiek* (Nijmegen, 2002), hoofdstuk 6, pp. 86-96.

Lever in bij de werkgroepdocent

Opdracht 1 voor aanvang van het hoorcollege (bespreking in werkcollege 1).

Opdracht 2 voor aanvang van het hoorcollege (bespreking in werkcollege 1).

Opdracht 3 voor aanvang van werkcollege 2 (bespreking in werkcollege 2).

Opdracht 4 voor aanvang van werkcollege 2 (bespreking in werkcollege 2).

WERKCOLLEGE 1.

Opdracht 1. Politieke ontwikkelingen verklaard (3 uur)

De loop van de politieke geschiedenis van Europa werd door een groot aantal factoren beïnvloed. Op basis van het handboek kunnen vijf factoren onderscheiden worden: (1) de persoonlijke bekwaamheid van de vorst; (2) de organisatie van het binnenlands bestuur; (3) de macht en invloed van verschillende bevolkingsgroepen; (4) internationale politieke en militaire verhoudingen; en (5) economische groei of stagnatie. Leg voor elk van deze vijf factoren uit hoe ze de politieke geschiedenis van Frankrijk en Engeland in de 17e en 18e eeuw beïnvloedden. Put voor de beantwoording van deze vraag uit de passages in het handboek op pp. 444-456 en 524-528.

Opdracht 2. De macht van de Franse vorst (2 uur)

In de jaren 1660 schreef Lodewijk XIV een instructie aan zijn zoon, bekend geworden onder de titel *Mémoires pour l'Instruction du Grand Dauphin*. Enkele fragmenten hieruit zijn opgenomen in de reader: lees de tekst en beantwoord daarna onderstaande vragen.

- a) Welke problemen moest Lodewijk naar eigen zeggen overwinnen bij zijn aantreden als vorst?
- b) Lodewijk XIV is heel expliciet over de wijze waarop een koning het beste kan regeren. Vat de belangrijkste stelregels die hij zelf hanteerde samen.
- c) Welke aanpak koos Lodewijk om religieuze tegenstanders te verslaan?
- d) Hoe betrouwbaar denk je dat deze bron is om uitspraken te doen over het bestuur onder Lodewijk XIV?
- e) Herlees nu de tekst over het Franse absolutisme in het handboek, en geef ten slotte een beredeneerd antwoord op de vraag hoe groot de macht van de Franse koning was.

WERKCOLLEGE 2.

Opdracht 3. Het Engelse parlement (3 uur)

De Engelse politieke geschiedenis van de zeventiende eeuw kende herhaalde aanvaringen tussen het parlement en de koning. De kritiek van het parlement wordt verwoord in de *Petition of Rights* (1628), de *Grand Remonstrance* (1641, te vinden op internetpagina) en de *Bill of Rights* (1689, zie handboek, pp. 456-457).

- a) Maak een tabel met drie kolommen en vat daarin – in eigen woorden – de klachten van het Engelse parlement in 1628, 1641 en in 1689 zo precies mogelijk samen.
- b) Beschrijf de maatschappelijke orde die het Parlement voorstond in 1628 en vergelijk deze met de orde zoals die in 1689 werd voorgesteld. Wat zijn de belangrijkste overeenkomsten en verschillen?

Opdracht 4. Political transfer in Oost-Europa (3 uur)

Eind 17e eeuw verschenen in Oost-Europa nieuwe staten op het machtstoneel: Brandenburg-Pruisen, Oostenrijk en Rusland. Vorsten in deze staten keken naar het absolutisme in West-Europa, en gebruikten dit als voorbeeld om hun eigen binnen- en buitenlandse macht uit te breiden.

- a) Leg uit welke elementen van het absolutisme vorsten in Brandenburg-Pruisen, Oostenrijk en Rusland in de 17e eeuw overnamen om hun staatsmacht te vergroten.
- b) In de 18e kwam het zogeheten “verlicht absolutisme” op, dat ook in Oost-Europa navolging had. Leg voor ieder van de drie staten, genoemd in vraag a, uit welke hervormingen vorsten doorvoerden, en hoe succesvol ze waren.

Opdracht 5. Geld en macht in de Republiek (3 uur)

Cruciaal voor het succes van vroegmoderne staten was het vinden van voldoende geld om leger en vloot te financieren, en zo hun macht te handhaven. Voor bestuurders in de Republiek was dat niet eenvoudig, omdat het land in tegenstelling tot de meeste andere staten geen gecentraliseerd bestuursstelsel met een nationaal belastingsysteem kende.

- a) Leg zo nauwkeurig mogelijk uit hoe overheden in de Republiek aan hun geld kwamen. Betrek in je antwoord zowel nationale (Staten-Generaal) als lokale overheden (steden en gewesten).
- b) Welke problemen kende het financiële systeem in de Republiek? Noem ten minste vier problemen.
- c) Waarom was de Republiek ondanks deze problemen financieel toch succesvol, aldus Prak?
- d) Welke impliciete conclusie trekt Prak uiteindelijk over de verschillende staatsvormen in vroegmodern Europa?

WEEK 8. WETENSCHAPPELIJKE REVOLUTIE & VERLICHTING

Inleiding

Gedurende eeuwen werd het wereldbeeld van de Europeanen beheerst door een combinatie van bijbelse leerstellingen en de leer van de Griekse filosoof Aristoteles. In beide stonden de aarde en het menselijk leven op aarde centraal. Helaas wezen waarnemingen uit dat de Aristotelische theorie niet strookte met de astronomische gegevens. De Poolse geestelijke Copernicus stelde een alternatieve verklaring voor, waarin de aarde om de zon draaide in plaats van omgekeerd. Anderen, zoals de Deen Tycho Brahe, de Duitser Thomas Kepler, en de Italiaan Galileo Galilei, leverden meer bewijzen voor de juistheid van Copernicus' idee.

Deze waarnemingen suggereerden dat betere interpretaties van de werkelijkheid bereikt konden worden door theorieën af te leiden uit de feiten (inductieve methode), in plaats van door logische afleiding (deductieve methode) zoals tot dan toe gebruikelijk was. De Engelsman Francis Bacon publiceerde als eerste een samenvattend betoog dat de inductieve methode aanpreeft. Copernicus en zijn navolgers hadden hun hypothesen niet alleen op waarnemingen gebaseerd, maar deze ook met behulp van de wiskunde geïnterpreteerd. Het was dus geen toeval dat een andere wiskundige, René Descartes, vervolgens een theorie lanceerde die de gehele natuur reduceerde tot eenvormige deeltjes waarvan het gedrag wiskundig gemodelleerd kon worden. Descartes was Fransman van geboorte maar deed al zijn belangrijke werk in Nederland. De nieuwe wetenschap was dus een zeer internationale aangelegenheid.

Dat deze nieuwe ideeën – aanvankelijk het domein van een handjevol mensen – in bredere kring konden wortel schieten, zou ondenkbaar zijn geweest zonder de Reformatie. Zoals we in week 3 al zagen, legde de Reformatie de grondslag voor een cultuur waarin wezenlijk verschillende interpretaties naast elkaar konden bestaan. De kerken stonden allemaal zeer kritisch tegenover de nieuwe wetenschap, die zij – terecht – zagen als een grote bedreiging voor hun eigen interpretatie van de werkelijkheid. De meeste wetenschappers, gelovig als ze waren, worstelden enorm met dit probleem en hielden strak en stijf vol dat er geen tegenstelling was. Newton, de man die de Copernicaanse revolutie voltooide, was niet alleen zeer gelovig, maar ook hevig in alchemie geïnteresseerd. De scheidingen waren in de 17e eeuw nog niet zo sterk getrokken als tegenwoordig. De Nederlandse filosoof Spinoza probeerde beide zienswijzen te verenigen door God en de natuur tot hetzelfde te verklaren en op die manier de tegenstelling op te heffen. Maar – alweer terecht – de kerken waren niet overtuigd en veroordeelden Spinoza als een atheïst. Zijn werk kon alleen clandestien uitgegeven worden.

Deze kwesties beroerden niet alleen de wereld van de geleerden. De intensievere bemoeienis van overheden met het dagelijks leven van hun onderdanen (zie weken 6 en 8) had tot gevolg dat die onderdanen zich ook meer gingen interesseren voor wat overheden zoal uitspookten met hun belastinggeld. In de 17e eeuw verschenen er voor het eerst kranten die nieuws verstrekten (meestal vooral over internationale kwesties), pamfletten waarin opinies werden geventileerd, en ook talrijke toneelstukken met een meer of minder openlijke politieke en maatschappelijke strekking. Er begon zoiets als een publieke opinie te ontstaan. Koffiehuizen, ook al een noviteit in de 17e eeuw, werden gekende plekken om over politiek te discussiëren; de kranten en pamfletten waren daar op de leestafel te vinden. In de 18e eeuw werden diezelfde podia ook meer en meer gebruikt voor discussies over wetenschappelijke kwesties. Er ontstonden “salons” – een soort privé discussiegezelschappen – en genootschappen (hetzelfde, maar dan openbaar), waarin mensen niet alleen van gedachten konden wisselen over maatschappelijke

vraagstukken, maar ook luisteren naar wetenschappelijke voordrachten en experimenten bijwonen. Die genootschappen schreven prijsvragen uit, waarin wetenschappers (beroeps en amateurs) werden uitgedaagd om – liefst wetenschappelijk onderbouwde – oplossingen te bedenken voor maatschappelijke problemen. “Hervorming” en “verbetering” werden de trefwoorden van een gezelschapsspel waaraan steeds meer mensen deelnamen. Dit was de omgeving waarin de Verlichting gestalte kreeg.

Bestudeer

1. Noble, *Western Civilization*, hoofdstuk 17.
2. Noble, *Western Civilization*, hoofdstuk 18, pp. 498-508 (6e editie) of 550-560 (5e editie).
3. Reader: fragmenten uit het dagboek van Samuel Pepys.
4. Reader: Voltaire, *Treatise on Tolerance* (Cambridge, 2000), pp. 18-28 en 89-91.
5. Reader: Joost Kloek, ‘Reconsidering the reading revolution: The thesis of the “reading revolution” and a Dutch bookseller’s clientele around 1800’, *Poetics*, 26:5-6 (1999), pp. 289-307.

Lever in bij de werkgroepdocent

- Opdracht 1 voor aanvang van het hoorcollege. Bespreking in werkcollege 1.
Opdracht 2 voor aanvang van het hoorcollege. Bespreking in werkcollege 1.
Opdracht 3 voor aanvang van werkcollege 2. Bespreking in werkcollege 2.
Opdracht 4 voor aanvang van werkcollege 2. Bespreking in werkcollege 2.
Opdracht 5 voor aanvang van werkcollege 2. Bespreking in werkcollege 2.

Let op!

Lever deze week ook de eerste versie van je paper in, voor aanvang van werkcollege 2.

WERKCOLLEGE 1

Opdracht 1. Van Copernicus tot Newton (2 uur)

In het handboek wordt gesteld dat de Wetenschappelijke Revolutie begon met Copernicus’ boek *De Revolutionibus* in 1543.

- a) Leg uit waarom Copernicus’ ideeën als revolutionair bestempeld kunnen worden.
- b) Leg uit welke inzichten Brahe, Kepler en Galilei aan het werk van Copernicus toevoegden.
- c) Leg uit in hoeverre Descartes en Newton schatplichtig waren aan Copernicus.

Opdracht 2. De wetenschappelijke revolutie in Engeland (2 uur)

De wetenschappelijk revolutie van de 17e eeuw liet vooral in Engeland haar sporen na. Natuurwetenschappers verenigden zich in 1660 met steun van koning Karel II in de Royal Society, en kwamen met een vernieuwend onderzoeksprogramma. Om hun ideeën beter te begrijpen kunnen we het dagboek lezen van Samuel Pepys, een hoge ambtenaar in de Engelse marine: hij werd in 1664 lid van de Royal Society, en noteerde regelmatig zijn observaties.

Lees de fragmenten uit Pepys’ dagboek, en reconstrueer op basis daarvan zoveel mogelijk uitgangspunten van de wetenschappelijke revolutie (onderzoeksveld, methodes, doelen, enz.).

WERKCOLLEGE 2

Opdracht 3. Het gedachtegoed van de Verlichting (3 uur)

In 1763 publiceerde Voltaire zijn *Traité sur la Tolérance*. Aanleiding was de arrestatie en executie van Jean Calas, een protestantse handelaar in Toulouse, die ten onrechte was beschuldigd van de moord op zijn eigen zoon – het gerucht ging dat die zich wilde bekeren tot het katholicisme, en dat Jean hem daarvan had willen weerhouden. Voltaire verdedigde daarop Jean's onschuld, maar stelde tegelijk religieuze intolerantie aan de kaak. Lees de fragmenten in de reader en beantwoord daarna de volgende vragen.

- a) Voltaire levert in de hoofdstukken 4, 5 en 6 een hele reeks aan argumenten om zijn pleidooi voor religieuze tolerantie kracht bij te zetten. Noem ten minste drie argumenten, en leg zo precies mogelijk uit hoe ze het pleidooi van Voltaire ondersteunen.
- b) Welk ultiem doel heeft Voltaire met zijn werk? Waarom denk je dat hij zo veel voorbeelden uit de rest van de wereld aandraagt?
- c) Beargumenteer waarom het *Traité sur la Tolérance* als typisch kan worden beschouwd voor het programma en gedachtegoed van de Verlichting.

Opdracht 4. De leesrevolutie (3 uur)

In het handboek wordt benadrukt dat in de achttiende eeuw steeds meer gelezen werd. In het artikel van Kloek wordt deze leesrevolutie nader onderzocht. Lees de tekst van Kloek en beantwoord de volgende vragen.

- a) Geef een zo nauwkeurig mogelijke beschrijving van het begrip leesrevolutie.
- b) Waarom menen veel historici dat er sprake was van een leesrevolutie?
- c) Op basis van de gegevens samengebracht in de tabellen 1 tot en met 3 veronderstelt Kloek dat er geen sprake was van een leesrevolutie in Middelburg. Vat de gegevens uit de tabellen samen en trek je eigen conclusies.
- d) Kloek vult zijn analyse van Van Benthems klantenboek aan met een aantal kwalitatieve gegevens die evenmin in de richting van een leesrevolutie wijzen. Welke argumenten geeft hij?
- e) Stel dat we alle Middelburgers in 1808 konden vragen wat zij dat jaar lazen. Zouden onze bevindingen dan afwijken van die van Kloek? Geen ten minste drie overwegingen om je antwoord te ondersteunen.

Opdracht 5. Het belang van de Wetenschappelijke Revolutie en Verlichting (2 uur)

Lees hoofdstuk 17 en de eerste paragraaf van hoofdstuk 18 en verdedig of weerleg de volgende stelling: "De Wetenschappelijke Revolutie en de Verlichting veranderden de wereld". Geef ten minste vier zorgvuldig uitgewerkte argumenten.

WEEK 9. ECONOMIE IN DE 18E EEUW

Inleiding

De economie speelde een belangrijke rol in het hervormingsprogramma van 18e-eeuwse vorsten. Uiteindelijk draait in de politiek alles om geld – of zoals Bill Clinton placht te zeggen: “it’s the economy, stupid!”. In de 18e eeuw begon de Europese economie weer te groeien, en overheden hoopten van die groei een graantje mee te pikken. Ze stimuleerden uitvinders en ondernemers, en richtten desnoods zelf bedrijven op. Ze probeerden elkaars winstgevende ondernemingen af te pikken, bijvoorbeeld in de koloniën. Oorlogen verplaatsten zich daardoor in toenemende mate naar die buiten-Europese gebieden, waar in de 18e eeuw nieuwe samenlevingen begonnen te ontstaan, bevolkt door Europeanen.

In Europa zelf breidde in dezelfde periode het aanbod van consumptiegoederen zich sterk uit; zo sterk, dat historici tegenwoordig spreken van een “consumenten-revolutie”. Voor het eerst verschenen in de Europese steden op grote schaal winkels; tot dan toe werden de meeste producten vanuit werkplaatsen of op de markt verkocht. In de 18e eeuw begonnen ook wisselende kledingmodes te ontstaan, bevorderd door ondernemers die zo hun omzet wilden vergroten. De productie moest uitgebreid worden om in al die vraag te voorzien. Om dat zo goedkoop mogelijk te doen, lieten ondernemers steeds meer werkzaamheden uitvoeren op het platteland, waar de lonen laag waren. Zo ontstond de zogeheten proto-industrie.

De vraag naar relatief goedkope producten van de proto-industrie was niet alleen afkomstig van een groeiende groep Europese consumenten, maar kwam ook uit de koloniën. De sterke groei van de intercontinentale handel, meer in het bijzonder de handel tussen Europa, Afrika en Amerika, bevorderde de opkomst van de proto-industrie en de consumentenrevolutie. Deze beide revoluties vormden op hun beurt de aanzet tot de moderne industrialisatie (de Industriële Revolutie). Omdat slavernij en dus ook slavenhandel onlosmakelijk verbonden waren met het handel tussen Europa, Afrika en Amerika en de Britten een eersterangs rol speelden in deze handel, loopt er tussen historici al vele jaren een discussie over de vraag in welke mate het economische succes van Groot-Brittannië was gebaseerd op de onmenselijke en dus moreel verwerpelijke slavernij in de Amerikaanse koloniën.

Bestudeer

1. Noble, *Western Civilization*, hoofdstuk 18, pp. 516-522 (6e editie) of 573-576 en 578-584 (5e editie).
2. Reader: David Eltis en Stanley L. Engerman, ‘The Importance of Slavery and the Slave Trade to Industrializing Britain’, *The Journal of Economic History*, 60:1 (2000), pp. 123-144.
3. Reader: Joseph E. Inikori, ‘Slavery and the Development of Industrial Capitalism in England’, *Journal of Interdisciplinary History*, 17:4 (1987), pp. 771-793.

Lever in bij de werkgroepdocent

Opdracht 1 voor aanvang van het hoorcollege. Bespreking in werkcollege 1.

Opdracht 2 voor aanvang van het hoorcollege. Bespreking in werkcollege 1.

Opdracht 3 voor aanvang van werkcollege 2. Bespreking in werkcollege 2.

WERKCOLLEGE 1.

Opdracht 1. De economie van de achttiende eeuw (3 uur)

In het handboek wordt een groot aantal nieuwe termen geïntroduceerd om de economische ontwikkelingen van de achttiende eeuw te beschrijven: *triangle trade*, *plantation economy*, *fodder crops*, *urbanization*, *enclosures*, *mechanization*, *putting-out system*, *piracy*, *collective action*.

- a) Beschrijf zo precies mogelijk wat met elk van deze begrippen bedoeld wordt.
- b) Schrijf een korte tekst van 500 woorden waarin je de economische ontwikkelingen in landbouw, industrie en handel in Europa in de 18e eeuw uiteenzet, en in ieder geval gebruik maakt van de negen hier genoemde begrippen. Je mag natuurlijk de definities die je gegeven hebt als antwoord op vraag (a) in je tekst verwerken.

Opdracht 2. Slavernij, slavenhandel en industrialisatie in Groot-Brittannië (3 uur)

Bestudeer het artikelen van Inikori en het artikel van Eltis en Engerman. Beantwoord daarna de volgende vragen.

- a) Welke redenering volgt Inikori om te bewijzen dat de slaveneconomie in Afrika en Amerika van fundamenteel belang was voor het ontstaan van de Industriële Revolutie in Groot-Brittannië?
- b) Welke argumenten voeren Eltis en Engerman aan om het belang van de slavenhandel en de slavernij voor de opkomst van de industrialisatie in Groot-Brittannië te relativeren?
- c) Welke van beide visies vind je de meest overtuigende? Beargumenteer je antwoord.

WERKCOLLEGE 2.

Opdracht 3. Bewijzen met bronnen (4 uur)

Deze laatste opdracht van de cursus is bedoeld om verworven vaardigheden bij de analyse van bronnen te gebruiken om de stof van de hele cursus in hoofdlijnen samen te vatten. Het zorgvuldig maken van deze opdracht is daarmee meteen ook een goede voorbereiding op het afsluitende tentamen.

- a) Gebruik je college-aantekeningen en gemaakte opdrachten en blader eventueel nog eens door het handboek en de reader om te bepalen welke de belangrijkste politieke, sociale, economische, culturele en intellectuele ontwikkelingen in de geschiedenis van vroegmodern Europa zijn. Vat deze ontwikkelingen kort samen.
- b) Kies drie afbeeldingen, drie landkaarten, drie tabellen/grafieken en drie primaire bronteksten die samen de geschiedenis van de vroegmoderne periode verbeelden. Vat de inhoud van de twaalf gekozen bronnen kort samen.
- c) Beargumenteer voor elk van de twaalf bronnen waarom je ze in je overzicht hebt opgenomen.